

GOSPODARSKA (ST)RAST Socialna in okoljska tveganja politike posebnih ekonomskih con v Indiji in na Kitajskem

Povzetek. *Besedilo analizira politike posebnih ekonomskih con, ki se vse bolj uveljavljajo kot strategije gospodarskega razvoja v večini držav sveta. Argumentacija pojasnjuje preslikavo kitajskega gospodarskega modela na Indijo ter socialna in okoljska tveganja, ki jih prinašajo učinki liberalizacije. Raziskava uporablja kvantitativne podatke statističnih centrov in mednarodnih organizacij ter kvalitativne izsledke terenskega raziskovanja, ki ga je avtorica opravila med avgustom in novembrom 2007 v Indiji. Analiza dokazuje, da gospodarska (st)rast, ki ni vpeta v širše strategije razvoja, prinaša visoka tveganja, ki resno posegajo v kvaliteto življenja sedanjih in prihodnjih generacij.*

Ključni pojmi: *posebne ekonomske cone, Azija, gospodarska rast, socialna in okoljska tveganja.*

424

Uvod

Liberalizacija nekdanjega avtarkičnega kitajskega gospodarstva se je začela z »gospodarsko politiko odprtih vrat«, ki jo je leta 1978 uvedel predsednik Deng Xiaoping in je po šestih letih dosegla 15,2-odstotno stopnjo gospodarske rasti. V zadnjih dvajsetih letih je imela v povprečju 9,7-odstotno, v letu 2007 pa 11,4-odstotno gospodarsko rast.¹ Za številna nacionalna gospodarstva je postala zanimiva zlasti po azijski krizi leta 1997, ki je ohromila »gospodarski čudež« malih azijskih tigrov, ne pa tudi kitajskega. Številni avtorji so jo obravnavali kot »izziv« za fleksibilnejše prestrukturiranje zakrnelih nacionalnih gospodarstev (Fishman, 2005), kljub temu da se iz leta v leto poglobljata stopnja neenakosti in brezposelnosti in da rastejo zadolževanje prebivalstva, kriminaliteta in trgovanje z belim blagom. Posledice visoke gospodarske rasti na račun netrajnostnih strategij gospodarskega razvoja se odražajo tako v naravnem kot družbenem okolju.

Najbolj strastna² posnemovalka kitajske gospodarske reforme je Indija, ki

* Dr. Marta Gregorčič, raziskovalka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Kitajski nacionalni statistični urad <http://www.stats.gov.cn/english/> in <http://www.chinability.com/GDP.htm>, 9. 7. 2008.

² Z neobičajno besedno zvezo »gospodarska (st)rast« in tudi »politike (st)rasti« poudarjam neracio-

so jo visoka rast zunanjega dolga, visok fiskalni deficit ter krčenje deviznih rezerv (WB, 2006: 147) leta 1991 potisnili v podpis pogodbe o liberalizaciji nacionalnega gospodarstva s Svetovno banko in Mednarodnim denarnim skladom. Čeprav je bila Indija leta 1965 med prvimi azijskimi državami s prosto-trgovinsko cono v Kandli, pa je leta 2005 izvozila le še 5 % proizvodov, imela 1 % industrijskega sektorja ter 0,32 % investicij (Aggarwal, 2006). Vendar vlada kljub hitri privatizaciji javnih servisov ter prodaji nacionalnih podjetij zlasti po letu 2000 ni našla ustreznega gospodarskega modela, ki bi zagotovil trajnostno gospodarsko rast, privabil neposredne tuje naložbe ter omogočil razvoj dežele. Zato je leta 2005 sprejela listino o posebnih ekonomskih conah – PEC (*Special Economic Zones Act 2005*), s čimer je poenostavila zakonodajo za uvedbo posebne oblike hitro rastočega gospodarstva po kitajskem vzoru. Politika PEC je v Indiji stopila v veljavo februarja 2006 in v manj kot dveh letih je bilo odobrenih okrog 440 con (Sarma, 2007; Citizens' Research Collective, 2007; Shrivastava, 2007), pričakovati pa je, da bo število v naslednjih letih naraslo vsaj še za okrog 200.

V prispevku sem analizirala, kako je indijska vlada »preslikala« kitajsko gospodarsko politiko ter opozorila na najpomembnejše zadržke, ki jih prinašata liberalizacija gospodarstva ter politika PEC, pri čemer so me zanimali zlasti socialni, okoljski in drugi družbeni kazalci, učinki in procesi. Ugotavljala sem, kako gospodarska rast, ki ni vpeta v širši družbeni razvoj, vpliva na degradacijo razvoja države ter, konkretnije, s terenskim raziskovanjem dokazovala, kakšna socialna in okoljska tveganja prinašajo politike PEC za različne družbene razrede v Indiji. Čeprav je imela Indija zadnja leta okrog 10-odstotno gospodarsko rast (UNDP, 2007), je hkrati tudi država z najvišjim deležem nezadostno prehranjenih ljudi na svetu (Ziegler, 2006). V tem oziru sem dokazovala, kako sedanja gospodarska politika tako na Kitajskem kot v Indiji vpliva na vse slabšo kvaliteto življenja sedanjih in prihodnjih generacij.

Metodologija

Analiza je potekala s pomočjo znanstvene literature o globalnem gospodarstvu in PEC. Ker številna literatura o PEC, ki je sicer dostopna prek svetovnega spleta, prepoveduje vsakršno navajanje podatkov, sem uporabljala sekundarne podatke iz mednarodnih publikacij, gradiv nacionalnih statističnih uradov ter poročil, zlasti Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj, Mednarodne delavske organizacije, Organizacije za varstvo človekovih pravic, Svetovne banke, Združenih narodov, Mednarodnega sklada za

nalne, netrajnostne ter kratkovidne strategije razvoja, osnovane izključno na ekonomskih kazalcih, ki na račun gospodarske rasti zavračajo socialne, okoljske in kulturne vidike razvoja družb. Strast je uporabljena tudi v pomenu neukrotljive volje ali sle indijskega gospodarstva, da bi sledilo »uspešnim« gospodarskim politikam Kitajske.

razvoj poljedelstva idr. Med raziskovanjem sem ugotavljala veliko neskladje med podatki nacionalnih statističnih uradov, na kar opozarjajo tudi številne znanstvene organizacije, zato sem upoštevala zgolj tiste, ki so bili preverjeni ter uporabljeni v vsaj dveh znanstvenih virih.

Znanstvena literatura ter kvantitativni podatki so dopolnjeni z izsledki trimesečnega terenskega raziskovanja v Indiji med avgustom in novembrom 2007, ki sem ga opravila v okviru temeljnega raziskovalnega projekta št. Z6-9603 pri Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Raziskovanje je potekalo v prestolnicah šestih zveznih držav (Harijana, Madhja Pradeš, Čatisgar, Andhra Pradeš, Karnataka in Kerala), v nekaterih manjših mestih ter predmestjih (Indore, Kurnool, Mysore, Rajpur, Bhilaj, Durg, Bilaspur) ter v nekaterih delih podeželja države Čatisgar.

Terensko delo je združevalo antropološko raziskovanje, etnografsko metodo ter militantno raziskovanje. Antropologijo sem uporabljala za proučevanje kultur, interakcijo med naravnim in družbenim okoljem ter zlasti za spoznavanje kulturne dediščine staroselskih ljudstev ter drugih zunajkastnih skupin, ki od leta 1991 najbolj nasprotujejo neoliberalnim reformam v Indiji. Etnografska metoda (Atkinson et al., 2002) je omogočila kartografiranje življenjskih zgodb različnih predstavnikov populacije. Z militantnim raziskovanjem, kot ga opredeljuje Colectivo situaciones (2003), pa sem sledila naključnemu srečevanju, preizkušanju, preizpraševanju ter v procesu raziskovanja družbenih praks metodo še razvijala.³

Med pomembnejše raziskovalne institucije, s katerimi sem raziskovalno sodelovala, sodijo univerze (University of Delhi, Jawaharlal Nehru University ter University of Hyderabad), znanstveni inštituti (Centre for the Study of Developing Societies, Centre for Education and Communication, Human Rights Forum, Alternative Law Forum) ter nevladne organizacije in iniciative (Women Rights Organisation, The Hunger Project, Right to Food, Right to Inform). Raziskovanje je potekalo tudi z družbenimi gibanji (Čatisgar mukti morča, Narmada bačao andolan), v katerih delujejo *adivasi* (staroselci), *daliti* (nekdanj imenovani nedotakljivi), razne marginalizirane in zatirane družbene skupine ter nekateri angažirani raziskovalci. Intervjuji so bili opravljeni tudi z najbolj izpostavljenimi kritiki indijske politike ter reform z različnih strokovnih področij ter najvidnejšimi predstavnicami alternativnih družbenih gibanj. Beležila sem jih tonsko in slikovno ter jih kot citate ali povzetke navajam v prispevku.

Opredelitev pojmov in zgodovinska umestitev

Termin PEC je uporabljen za poimenovanje najrazličnejših vrst con in

³ O metodi militantnega raziskovanja glej tudi Khorasane (2005), Malo de Molina (2003), Gregorčič (2007).

podcon, ki so se razvijale vse od druge polovice 20. stoletja, kot so prostotrgovinske cone, izvozno-predelovalne cone, industrijska veleposestva, prosta pristanišča, urbane cone podjetništva ter raznovrstne oblike prostih ekonomskih mest, turističnih otokov, nakupovalnih središč, zabavišnih parkov itd. V osemdesetih letih 20. stoletja so bile daleč najbolj razširjene izvozno-predelovalne cone. Vse našteje oblike con ponekod delujejo še danes, vendar se jih je pretežni del že peoblikoval v PEC, saj ta oblika dopušča daleč najbolj liberalne ureditve ter združevanje raznovrstnih dejavnosti (proizvodne, trgovske, bančniške, turistične idr.), ki so bile prej del posamezne specializirane cone.

PEC je geografsko ločeno območje ali enklava znotraj nacionalne države, ki namesto nacionalnih zakonov in ustave upošteva pravila in predpise lastnika in/ali najemnika cone. Mednarodne korporacije ter domači ali tuji podjetniki, trgovci ali bankirji najamejo, odkupijo ali pa v dogovoru z vlado upravljajo z nacionalnimi območji za določeno časovno obdobje (najpogosteje za 99 let). Z avtonomno zakonodajo in visoko stopnjo liberalizacije, fleksibilnimi režimi zaposlovanja ter administrativnimi postopki poskušajo pritegniti (tuje) investitorje za izvozno usmerjeno industrijo in vrsto drugih gospodarskih dejavnosti ter storitev, ki prinašajo visoke in hitre dobičke (Aggarwal, 2006; Citizens' Research Collective, 2007; Gopalakrishnan, 2007; Jones et al., 2003). Prepovedujejo sindikalno združevanje in druge oblike samoorganiziranja delavcev ter proteste, dopuščajo nižje ekološke standarde ter vrsto drugih gospodarskih, davčnih, delavskih in okoljskih razbremenitev ali ugodnosti, s katerimi se sicer soočajo nefleksibilna državnina in druga podjetja (Fan, 1997; Frundt, 2000; Gopalakrishnan, 2007; ILO, 2006).

PEC omogočajo proizvodnjo težke industrije, informacijske tehnologije, transportne in turistične cone, služijo lahko tudi kot nakupovalni, administrativni, poslovni, tehnološki ter finančni (globalni) centri. Enklave so najpogosteje v nerazvitih podeželskih regijah, kjer izkoriščajo naravna bogastva ter poceni delovno silo. Kjer je potrebno, nacionalne vlade za vzpostavitev PEC prisilno izselijo staroselsko in/ali kmečko prebivalstvo. V urbanih okoljih pa PEC izkoriščajo vse prednosti infrastrukture ter brezposelno armado delavcev, prebivalcev slumov, ki prihajajo s podeželja. Ruralna in urbana enklava se dopolnjujeta, hkrati pa hodita z roko v roki z domačo vlado. Vladni neoliberalni projekti pogosteje resneje ogrožajo domače prebivalstvo kot nastajajoče PEC (Roy, 1999).

Čeprav so se PEC uveljavile šele v zadnjih desetletjih, pa zgodovinsko gledano niso povsem nove. Tudi britanska Vzhodnoindijska družba (*East India Company*), ki so jo osnovali bogati britanski podjetniki ter vplivni poslovneži v začetku 17. stoletja, je iz družinskih podjetij prerasla v delniško družbo ter eno prvih korporacij na svetu, za katero je bilo značilno, da je delovala kot »država v državi«. Od britanskega kralja je prejela ekskluzivno pravico za

trgovanje z Indijo, leta 1670 pa jo je Charles II. pooblastil še za tiskanje denarja, osvajanje območij, poveljevanje utrdbam in vojski, sklepanje zavezništev ter razglašanje vojnega stanja in miru v državi. Poleg gospodarske, politične in vojaške moči, ki jo je imela nad kolonijo, je vse bolj vplivala tudi na odločitve v Londonu. Do konca 18. stoletja je sicer izgnala vse druge kolonialne vojske, vendar se je zaradi bostonske čajanke leta 1773, francoske in ameriške revolucije ter padca globalne trgovine znašla pred bankrotom. Po prvem indijskem uporu za neodvisnost leta 1857 jo je britanska vlada nacionalizirala, Indija pa je prišla neposredno pod britansko krono. Do svoje razpustitve 1. januarja 1874 je družba služila samo še za trgovanje s čajem. V času njenega zatona sta jo opisovala Mill (1997/1817) in Marx (1853a, 1853b), kasneje pa vrsta avtorjev.

Brezmejna (st)rast in vladna regulativa

Natančnih podatkov o danes delujočih PEC ni. Temu botrujejo tako raznovrstne klasifikacije prostih con, stare oblike prostih con, ki se v zadnjem desetletju transformirajo v PEC, kot tudi splošna hitra rast con v številnih državah sveta. Aggarwal (2006: 4533) ocenjuje, da je leta 1986 v sedeminštiridesetih državah sveta delovalo 176 con ter da je do leta 2003 njihovo število naraslo na 3.000 v sto šestnajstih državah.

Domala vsi avtorji, ki se ukvarjajo s proučevanjem PEC, med zgledne primere uvrščajo kitajsko cono Šendžen, ki je začela delovati leta 1980. Čeprav gre za specifičen primer, so ga na samosvoje načine v nacionalna gospodarstva preslikale številne države (Brazilija, Indija, Jordanija, Iran, Kazahstan, Pakistan, Filipini, Poljska, Rusija, Ukrajina idr.). Indija velja za najbolj strastno in nepremišljeno posnemovalko kitajskih PEC, saj ne upošteva negativnih vidikov te nove politike. Kitajska vlada je bila pri vzpostavljanju PEC veliko bolj strateška in zadržana.

Kritiki PEC kot tudi druge znanstvene obravnave se pogosto sklicujejo le na prve cone na vzhodni obali Kitajske (Gopalakrishnan, 2007), čeprav je število PEC na Kitajskem veliko večje. Predsednik Deng Xiaoping je šele leta 1980, po reformi podeželja, mednarodnih gospodarskih odnosov, državnih podjetij ter institucionalni reformi odprl prve štiri poskusne PEC (Šendžen, Džuhai, Šantov in Xiamen). Štiri leta kasneje je sledilo odprtje štirinajstih obalnih mest. Hajnanski otoki postanejo PEC leta 1988, leta 1990 pa sledi še šanghajsko območje Pu Dong. Nova obalna prosta mesta (delti reke Jangce ter Biserne reke) nastajajo po letu 1993.⁴ Konec osemdesetih let so lokalne vlade, podobno kot danes v Indiji, same razglašale cone v svojih provincah in v začetku devetdesetih ni bilo moč ugotoviti, koliko con ima celotna Kitaj-

⁴ Natančneje glej Fan (1997).

ska. Leta 1993 so se ocene gibale med 6000 in 8700 in do leta 1992 se je domnevalo, da pokrivajo 15.000 km² (Cartier, 2001). Ker je večina teh con kršila nacionalne in lokalne predpise, jih je do leta 1994 komunistična partija tisoč odpravila (Huang et al., 1996). Danes Kitajska tuje investitorje prednostno obravnava že na več kot polovici svojega ozemlja ter si prizadeva za nadaljnjo širitev con (Gopalakrishnan, 2007; Goswami, 2007; Fan, 1997; Hong Kong Cristian Industrial Committee, 2004).

Vročična mrzlica uvajanja politike PEC, ki se je v Indiji začela februarja 2006, po uveljavitvi *SEZ-Act 2005*, je že do sredine maja 2007 pripeljala do 19 delujočih, 234 odobrenih, 162 načelno potrjenih ter 19 PEC v pripravi (Sarma, 2007; *SEZ Times*⁵). Skupaj z novimi in s tistimi, ki so se preoblikovale iz starih con, postaja Indija država z največjim številom prostih con na svetu in hkrati država z velikim številom PEC, odobrenih v izjemno kratkem časovnem obdobju. Nekateri ocenjujejo (Citizens' Research Collective, 2007; Shrivastava, 2007), da se bo končno število ustavilo približno pri 600, čeprav je glede na dosednji razvoj pričakovati še bistveno višje število. Samo v državi Andhra Pradeš so med letoma 2006 in 2007 potrdili okrog 54 PEC. Dnevnik *The Hindu* je 12. februarja 2008 za Andhro Pradeš navedel že 71 odobrenih PEC, *SEZ Times* pa 70. Predvidevamo lahko še nadaljnjo (st)rast politike PEC, saj regionalne vlade kar tekmujejo, katera jih bo več ustanovila; državna politika pa ne predvideva nikakršnega omejevanja ali regulacije.

Vrsta strokovnjakov opozarja, da je temeljna razlika med državama pri uvajanju PEC v tem, da so na Kitajskem nastajale postopoma ter ob veliki začetni regulaciji države, v Indiji pa od leta 2006 rastejo brez vsakršnega poseganja ali vmešavanja države (Gopalakrishnan, 2007; Aggarwal, 2006; Sarma, 2007; Asia Pacific Foundation, 2006). Vlada je novo nacionalno strategijo preložila v roke multinacionalnih korporacij ter domačih in tujih investitorjev. PEC nastajajo popolnoma netransparentno ter brez vnaprejšnjega posvetovanja s prebivalstvom (Sarma, 2007). Levji delež PEC na Kitajskem je bil za razliko od Indije še do nedavnega v državni lasti, pa tudi sicer skuša komunistična partija v conah ohraniti večinski delež države. Prav tako Kitajska šele po dobrih 28 letih nove gospodarske politike vstopa v fazo »finančnega ekosistema« oziroma liberalizacije bančnega sektorja, od česar bodo, kot trdi guverner Ljudske banke, dr. Zhou Xiaochuna, »pridobili le ljudje« (Aziz et al., 2006: 8). V Indiji pa, kot kaže, ni zadrege pred liberalizacijo katerega koli sektorja in država nima interesa po deležih v PEC. Socialna pravičnost, ki jo je določala nacionalna ustava, je za aktualno indijsko vlado glavna ovira za večanje gospodarske rasti, zato jo s pomočjo PEC in drugih novih politik potiska iz politične agende (Sarma, 2007; Gopalakrishnan, 2007).

⁵ Podatki dostopni prek <http://www.seztimes.com/notifiedsez.asp>, 17. 7. 2008, in prek <http://www.whysez.co.in/seznews002.pdf>, 23. 7. 2008.

Liberalizacija in upori

Reardon (1996: 1492) v študiji o vzponu in padcu kitajskih izvozno-predeleovalnih con ugotavlja, da je bilo uvajanje enklav veliko manj uspešno, kot ga danes poskušajo predstaviti ekonomisti in kritiki. Že v začetnem obdobju so se cone legalno in ilegalno prenapolnile z nepokvarljivim blagom ter s tem ogrozile lokalno industrijo. Pomanjkanje deviz je povečalo tveganje za rast inflacije. Da bi komunistična partija ustavila destruktivni trend, je decembra 1981 uvedla moratorij na cone ter prepovedala 17 artiklov nepokvarljivega blaga (ibid). Cone je kot znanilke »tržnega socializma« sprejela šele po letu 1982, ko jih je začela predstavljati kot kitajski gospodarski model. Ker se je s širjenjem PEC začela liberalizirati celotna Kitajska, sta se manjšala tudi privlačnost in pomen PEC (Reardon, 1996; Wong, 1987; Gopalakrishnan, 2007). Samo v letih 1985 in 1986 so se neposredne tuje naložbe znižale za 86,5 %. Tudi 88 % večinskih investitorjev je bilo v začetku iz Hongkonga in Macaoa, in ne iz centra kapitalističnega sistema, za kar so PEC pravzaprav nastale (Wong, 1987; Gopalakrishnan, 2007).

Tudi v Indiji je liberalizacija gospodarstva spodbudila spreminjanje zakonodaje lokalnih vlad, ki so se tako skoraj povsem prilagodile zakonitostim PEC. Tretja najrevnejša indijska država po deležu revnih, Čatisgar, je le eden od takih primerov. Zanj sta bili predvideni dve PEC, vendar pa, kot poudarja odvetnica Sudha Bharadwaj⁶ iz več kot trideset let delujočega sindikalnega gibanja delavcev in staroselcev Čatisgar mukti morča (CMM), »PEC sploh niso potrebne, saj že spremenjeni državni normativi dovoljujejo brezmejno izkoriščanje naravnih virov in ljudi«. V Čatisgarju je indijska vlada že kmalu po osamosvojitvi odprla največje rudnike ter postavila težko industrijo, saj je država med najbogatejšimi po železovi rudi, uranu, boksitu, premogu, apnencu, kremenovem pesku, cinku idr. Vse od leta 1991 je pritisk na delavce, staroselce in male lastnike zemlje v Čatisgarju med najmočnejšimi. Prav leta 1991 so veliki industrijski lastniki naročili umor voditelja gibanja Shankar Guha Niyogija. Prvo znanstveno analizo o umoru Niyogija ter zatiranju gibanja CMM je objavil Sadgopal (1993), prvi dokumentarni film *Lal Hara Lehra-ke* pa leta 1993 režiser Amar Kanwar.

Vrinda Grover,⁷ ki je najbolj izpostavljena odvetnica za zatirane in zlorabljene ženske v Indiji ter v zadnjem desetletju tudi urbana podpornica in odvetnica gibanja CMM, pojasnjuje začaran krog gospodarske (st)rasti:

»Gibanje CMM ni nikdar zahtevalo pravic, ki jih ne bi vključevala ustava. Delavci nikdar niso poskusili z radikalnimi akcijami, kot so zasedbe tovarn, ali terjali več kot minimalnih plač. Z novo neoliberalno poli-

⁶ Intervju opravljen v Bilaspurju, 1. 11. 2007.

⁷ Intervju opravljen v Delhiju, 17. 11. 2007.

tiko, ki je bila sprejeta v Indiji, se pravice iz dela skorajda povsem ukinjajo in pogoji dela so danes zastrašujoči. Vrhovno sodišče sprejema odločitve, ki ukinjajo zagotovljene pravice delavcev. Gibanje se tako po eni strani radikalizira, po drugi strani pa vse težje išče alternative, saj državne institucije ne ponudijo nikakršnega pozitivnega odgovora na stisko in represijo nad delavci. (...) Tako se ljudje oborožujejo in terjajo pravice, ki so zapisane v ustavi. Ta doslej še ni bila spremenjena.»

Pedagog Anil Sadgopal navaja primere iz izobraževalnega sektorja: »Država je pripravljena brez vsakršnega denarnega ali drugega nadomestila odstopiti državne šole, v kolikor najde domačega ali tujega investitorja, ki bi v celoti upravljal z izobraževalno ustanovo, kar pomeni, da določa tudi učni načrt in vsebine izobraževanja.«⁸ Izobraževanje se poskuša odzivati na visoke potrebe po zaposlovanju v sektorju informacijske tehnologije ter sektorju storitev, ki jih informacijska tehnologija omogoča, saj je doslej skoraj tretjina vseh registriranih PEC v Indiji (natanko 134) namenjena za ta sektor.⁹

Mesto Indore (v državi Madhja Pradeš) je v zadnjih letih postalo univerzitetno mesto novodobnih menedžerjev ter drugih ekonomskih, tržnih ter tehnoloških študijskih usmeritev. Indore sem skupaj s predstavniki gibanja Narmada bačao andolan (NBA) obiskala 26. oktobra 2007, na dan mednarodne konference investitorjev v PEC. Udeležili so se je gospodarskih ministri ter potencialni investitorji iz držav EU, med katerimi je bila 14-članska delegacija iz Slovenije. Proti konferenci je demonstrirala koalicija gibanj staroselcev, kmetov in drugih prizadetih na območju države Madhja Pradeš. Minulih petnajst let ena od vodilnih žensk, staroselk v gibanju NBA, Ramkunwar Rawat, je kot temeljni razlog za demonstracije navedla nasilno izseljevanje vasi za potrebe velikega nacionalnega projekta hidroelektrarn, ki jih država postavlja z mednarodnimi podjetji:

»Trenutno je v igri šest velikih jezov, ki bodo poplaveli staroselske vasi. Za jez Omkarešvar namerava vlada izseliti 161 staroselskih skupnosti, za Sadar Sarovar 255 skupnosti, za Mahesvar 61 skupnosti, za Maan 17 skupnosti ter za jez Veda 40 skupnosti. Vsi ti jezovi so v neposredni bližini Indora, kjer danes poteka mednarodna konferenca potencialnih investitorjev za te gradnje.«¹⁰

O tem, da na največji indijski reki Narmada vlada postavlja 3200 jezov, ki bodo neposredno ogrozili življenje dveh odstotkov celotne indijske populacije oziroma 25 milijonov ljudi, je doslej največ pisala najbolj znana indijska

⁸ Intervju opravljen v Bhopalu, 28. 10. 2007.

⁹ Podatki dostopni preko <http://www.seztimes.com/notifiedsez.asp>, 17. 7. 2008.

¹⁰ Intervju opravljen v Indoru, 26. 10. 2007.

avtorica Arundathy Roy (1999). Zaradi državnih projektov je bilo samo do leta 2000 prisilno izseljenih 40 milijonov ljudi. Danes ti ljudje predstavljajo permanentne migrantske družine brez vsakršne možnosti stalne naselitve, zato se pomikajo od predmestja do predmestja. Gibanje NBA se že več kot 20 let bori proti nasilnim izselitvam, ki jih vlada vrši za nemoteno delovanje korporacij (Tata, Jindal, POSCO, Mittal, Alcan, Alcoa, Vendant idr.), ki so tudi glavne razvijalke PEC v državi.

Madhuri Krishnaswamy, voditeljica koordinacije Jan šangharš morča (JSM), je pomen zasedanja investorjev v Indore poimenovala »korporativno plenjenje«:

»Demonstriramo proti korporativnim plenitvam zemlje, ki jo naša vlada poklanja tujim korporacijam. Kaj plenijo? Gozdove, vodo, obdelovalne površine, naravne minerale. Vlada vsa naravna bogastva in ljudi žrtvuje za velike, imperialne projekte, ki hkrati tudi uničujejo delovna mesta, redne zaposlitve prek gradnje jezov, industrije, rudnikov. Ne gre za nek nov fenomen, pač pa je ta fenomen ekshaliral, ko je vlada sprejela listino o PEC ter začela varovati interese korporacij namesto interesov svojih prebivalcev.«¹¹

432

Dvojna izguba in rehabilitacijske politike obljub

Kitajska je PEC dovoljevala zlasti na neobdelovalnih površinah, v obalnih vasicah, iz katerih so se razvila velemesta, v Indiji pa praviloma zasedajo obdelovalne površine (Gopalakrishnan, 2007; Aggarwal, 2006; Sarma, 2007; Asia Pacific Foundation, 2006), ki so v skupnostni lasti staroselcev ter malih kmetov, posredno pa tudi vir preživetja številnih delavcev in gospodinjev brez zemlje na veleposestvih.¹² Vse od neodvisnosti pa do podpisa pogodbe s Svetovno banko in Mednarodnim denarnim skladom je 80 % prebivalcev od 1,1 milijarde celotne indijske populacije živelo od dela v kmetijstvu, večinoma kot delovna sila, na primer *daliti*, ali pa kot lastniki skupnostne zemlje – na primer *adivasiji*, ter kot vrsta oblik malih kmetov (SinghaRoy, 2004). Danes več kot 100 milijonov ljudi iz podeželja nima lastne zemlje, 80 milijonov gospodinjev pa ima skupaj manj kot 5 aker (2023 hektarjev) (Sarma, 2007). Celotna ruralna populacija je lastnica 17 % vseh kmetijskih površin (Citizens' Research Collective, 2007). V zadnjih sedemnajstih letih je 20 % ruralnega prebivalstva migriralo v mesta. Zaradi neugodnih gibanj cen na globalnem trgu ter vse ekstremnejših okoljskih nihanj (suše, cunamiji, poplave) se opuščajo za Indijo značilna riževa polja, čajni, sadni, zeliščni, kavni

¹¹ Intervju opravljen v Indoru, 26. 10. 2007.

¹² Šendžen se je v dvajsetih letih iz majhne ribiške vasice razvil v PEC z 28 % letno rastjo prebivalcev (French, 2006) in danes obsega 32.700 hektarjev (Citizens' Research Collective, 2007).

idr. nasadi; kmetje in ruralni delavci postajajo izjemno poceni migrajoča delovna sila v večjih in velikih mestih.

Zaradi posledic indijske politike je bilo v zadnjih letih razseljenih 40 % vseh staroselcev, ki sicer predstavljajo 8 % populacije v državi (IFAD, 2006). Čeprav so bili staroselci do nedavnega lastniki 7 % vse zemlje v državi, je njihova posest predstavljala 70 % vseh še neizkoriščenih naravnih rudnin v državi (IFAD, 2006). Podobno kot staroselci na drugih celinah so tudi v Indiji lastniki zadnjih neizkoriščenih otokov naravnih virov, na katerih vlade, korporacije in PEC preizkušajo gospodarske priložnosti.

»V Indiji ni mogoče najti uveljavljenega znanstvenika ali strokovnjaka, ki bi zagovarjal politiko PEC – razen za to primerno plačanih uradnikov, inštitutov ter agencij,« trdi politolog Haragopal z Univerze v Hyderabadu (država Andhra Pradeš), ki ima največje število PEC na podcelini.¹³ Politiki PEC nasprotuje vrsta formalnih kot neformalnih institucij, zlasti pa vsa množična družbena gibanja, najbolj in številčno najmočnejše zlasti *adivasi*, ki živijo v slabo razvitih regijah in od naravnih danosti (od tega, kar ponujajo pragozd, reke, zemlja), ter *daliti*, ki so druga zunajkasta skupina, brez pravice do lastnine ter najslabše plačana delovna sila. Za prisilno izseljevanje lastnikov in delavcev na skupnostni zemlji je vlada znova uveljavila britanski kolonialni zakon »Colonial 1894 Land Aquisition Act«, s katerim načrtno in »zakonito« odvzema zemljo, uničuje staroselsko kulturo, družbeno okolje in življenje najbolj zatiranih populacij. Med države z največjim deležem revne populacije, ki danes migrira v večja mesta ali zaradi izgube zmelje ali zaradi revščine in opustitve kmetijstva, sodijo Orisa (46,4 % revnih), Bihar (41,4 %), Čatisgar (40,9 %) in Džarhand (40,3 %).¹⁴

Indijska vlada je kmečki populaciji z izseljevanjem povzročila »dvojno izgubo« – fizično (izguba doma) ter poklicno (izguba dela, vira preživetja), hkrati pa se nad razseljenimi vrši še dodatna represija tako s strani vlade kot tudi višjih kast. Čeprav vlada obljublja rehabilitacijske programe za vse ljudi, ki so lastniki zemlje (ne pa za delavce na podeželju, ki niso lastniki zemlje) in ki na račun gradnje PEC izgubljajo dom in zaposlitev, pa po podatkih nekaterih avtorjev (Sarma, 2007; Citizens' Research Collective, 2007) prebivalci, ki so bili izseljeni že v sedemdesetih letih zaradi »nacionalnih razvojnih načrtov«, še dandanes niso prejeli nadomestnih stanovanj ali kakršnih koli drugih kompenzacij. Tudi 75 % *adivasi*ev in *dalitov*, ki so zaradi enakih razlogov izgubili dom in vir preživetja leta 1950, še vedno čaka na nadomestila (Citizens' Research Collective, 2007). Najpogosteje se namesto izseljenih okoriščajo veleposestniki ali odsotni lastniki, ki se prek posrednikov z vladnimi agencijami že v naprej dogovorijo za odškodnine (Sarma, 2007).

¹³ Intervju opravljen na Univerzi v Hyderabadu, 30. 10. 2007.

¹⁴ Planning Commission of India, dostopno preko <http://planningcommission.gov.in/news/prmar07.pdf>, 27. 7. 2008.

Predstavniki Foruma za človekove pravice iz države Andhra Pradeša, doktor prava prof. Balagopal,¹⁵ izpostavlja tri primere najpogostejše kršenih človekovih pravic:

»Indija je država z veliko revnega prebivalstva, zato lahko že aker (40,467 arov) zemlje predstavlja prepad med življenjem in smrtjo. Vendar država obdelovalne površine namenja za PEC ter velike industrijske komplekse, rezidenčne komplekse za bogate razrede. Zemlja bi morala biti razumljena kot vir preživetja, zato je za nas to eden od temeljnih vprašanj boja. Posledično gre tudi vprašanje nasilja policije, ki izseljuje kmečko prebivalstvo in ki ima za to tudi ustrezno zakonodajo, ki med drugim dovoljuje tudi ubijanje. Problematična so predvsem območja, ki jih naseljujejo staroselska ljudstva, adivasiji, še zlasti gozdovi, ki so najbolj na udaru industrije – zaradi lesa, še bolj pa zaradi rudnin.«

Kitajska vlada je bila pri izgradnji PEC veliko manj nasilna in nepremišljena kot indijska, vendar so podatki o poglobljanju ekoloških tveganj, izkoriščanju, špekulacijah ter tako tudi tveganju življenja milijonov ljudi kljub temu pretresljivi.¹⁶ Čeprav je komunistična partija za PEC namenjala zlasti državna urbana zemljišča, je med letoma 1986 in 1995 za razvoj infrastrukture ter nepremičnin uporabila pet milijonov hektarjev obdelovalnih površin (Cartier, 2001). Ker je bilo kitajsko podeželje v rokah vaških svetov, je vlada v osemdesetih letih poskušala z individualnimi pogodbami odkupiti zemljo, jo nacionalizirati ter nato nameniti za PEC (Weil, 1996). Goswami ugotavlja, da je med letoma 1992 in 2005 20 milijonov kmetov izgubilo zemljo zaradi urbanizacije in industrializacije, saj je vlada vsako leto vaškim svetom odvzela 200.000 hektarov obdelovalnih površin. Julija 2005 je na kitajskem podeželju v absolutni revščini živelo prek 26,1 milijona ljudi oziroma 18 % vseh najrevnejših ljudi na svetu (Goswami, 2007).

Socialna in okoljska tveganja

V Indiji je leta 2003 neenakost glede distribucije zemlje, merjena z Ginijevim koeficientom,¹⁷ znašala 0,74, glede izobrazbe odraslih pa 0,56 (WB, 2007), po čemer se država uvršča med zadnje na svetu. Vrsta avtorjev doka-

¹⁵ Intervju opravljen v Hyderabadu, 27. 9. 2007.

¹⁶ Glej primer »špekulativnega balona« v Hajnanu (Cartier, 2001). Huang in Yang (1996) opozorita, da je bilo od 127.000 hektarjev zemlje, ki jo je vlada dodelila za razvoj nepremičninskih projektov, za ta namen uporabljeno le 46,5 % površin.

¹⁷ Ginijev koeficient je enota za merjenje neenakosti v družbi. Vrednost 1 pomeni popolno neenakost, 0 pa popolno enakost.

zuje tudi visok porast neenakosti na Kitajskem v različnih raziskovalnih obdobjih (Chen et al., 1996; Jian et al., 1996; Jones et al., 2003; Hoffman et al., 2006), zlasti v zadnjem desetletju. Čeprav je bila neenakost, merjena z Ginijevim koeficientom, na Kitajskem še leta 1992 enaka kot v ZDA (0,38) (Deininger in Squire, 1996), pa je hitro napredovala in danes znaša 0,496 (CASC, 2007). Leta 2000 je 5 % najbogatejših ljudi na Kitajskem imelo 50 % vseh nacionalnih prihrankov (China Urban Statistic Yearbook, 2000); 20 % prebivalcev z najvišjimi dohodki zasluži štirikrat več kot 20 % z najnižjimi dohodki; prepad med najrevnejšimi in najbogatejšimi se je v letu 2006 povečal za 18,2-krat, kar pomeni, da je danes razlika med 20 % najbogatejšimi in najrevnejšimi že 72-kratna (CASC, 2007).

Minimalno socialno varnost zaposlenim na Kitajskem zagotavljajo le še državna podjetja, ki poslujejo z izgubo in životarijo izključno z državnimi subvencijami (Morrison, 2005: 10). Med letoma 1998 in 2002 je bilo zaradi pospešenega prestrukturiranja državnih podjetij odpuščenih 24 milijonov delavcev, kar je predstavljalo več kot polovico vseh javnih uslužbencev (Brooks, 2004: 56). Leta 2003 je več kot tretjina delavcev v kitajskih PEC prejela nižje plače, kot je bil minimalni dohodek po uredbah vlade (Jayant-hakumaran, 2003). Okrog 60 % podjetij v PEC krši predpise o dovoljenih izpustih škodljivih in nevarnih snovi, zaradi česar po podatkih Svetovne banke na letni ravni umre 300.000 ljudi, čeprav kitajska vlada že sedaj za preprečevanje onesnaževanja namenja 200 milijard dolarjev, kar predstavlja 10 % BDP. Več kot 20 % populacije živi v visoko onesnaženih regijah, 70 % rek in jezer pa je v izjemno slabem stanju (Goswami, 2007).

O pogojih dela v indijskih PEC še ni dostopne literature. Iz podatkov *SEZ Timesa* je razvidno, da velike cone vznikajo v ruralnih delih najrevnejših držav: *Hindalco Industries Limited* gradi PEC za proizvodnjo in predelavo aluminija v Orisi vasi Lapanga, *Jindal Stainless Limited* jeklarsko industrijo v Kalinganagaru; *Adhityapur Industrial Area Development Authority* odpira avtomobilsko industrijo v Džarhandu; korporacija *Beta Developer* v vaseh Jagtala in Bangla v Zahodni Bengaliji informacijsko tehnologijo itd.¹⁸ Med ekološko nevarnejše projekte, proti katerim so se dvignili milijoni prebivalce v Indiji, sodi gradnja kemične tovarne indonezijske korporacije *Salim Group* v Nandigramu, na visoko poplavnem območju Zahodne Bengalije. *Maha Mumbai SEZ* v Maharaštri zahteva izselitev 45 vasi (15.000 gospodinjstev oziroma okrog milijon ljudi). Največje in neposredne konfrontacije s PEC pa so še Rajgad (Maharaštra), Nandiguda (Karnataka), Jagatsinghpur (Orisa) in Džhajdžhar (Harijana).¹⁹

Tuje korporacije predstavljajo resna ekološka tveganja za Indijo, saj PEC le redko upošteva ekološke standarde. Proizvajalec pesticidov, *Union Car-*

¹⁸ Dostopno preko <http://www.seztimes.com/notifiedsez.asp>, 17. 7. 2008.

¹⁹ Podatki pridobljeni s terenskim delom z gibanji CMM in NBA (avgust–november 2007).

bide plant iz ZDA, je 2. in 3. decembra 1984 v Bhopalu izpustil sedemindvajset ton smrtonosnega plina metilizocianata, zaradi česar je po podatkih korporacije umrlo 3.800 ljudi, po nacionalnih statistikah pa v prvih urah 1.800 ter skupaj v prvem tednu 8.000, kasneje pa še 7.000 ljudi. Rachna Dhingra²⁰ iz organizacije Bhopal Group for Information and Action, ki je le ena izmed skupin v mednarodnem gibanju za pravico v Bhopalu, poudarja, da je direktor korporacije Warren Anderson preprosto zapustili državo ter da nikdar in pred nobenim sodiščem ni odgovarjal zaradi povzročene katastrofe, katere posledice še danes ogrožajo večino revnih ljudi v Bhopalu:

»Nočemo, da bi se Bhopal ponovil kjerkoli na svetu, zato se že triindvajseto leto borimo, saj menimo: če bomo dosegli pravico za Bhopal, potem bomo dosegli večjo varnost za vse ljudi na svetu. Če bomo predsednika prisilili, da multinacionalne korporacije ne morejo kar prihajati, pobiti, onesnažiti in zapustiti mesta, brez pravnih ali drugih posledic, potem tudi nove, sedaj prihajajoče korporacije ne bodo mogle ponoviti tragedije in pobegniti odgovornosti. V Bhopalu še do danes nimamo raziskane toksičnosti plina, tako dnevno bolniško oskrbo potrebuje prek 500 ljudi, ki trpijo posledice nesreče. V katerem drugem mestu na svetu bi bolnišnico vsak dan obiskalo 500 istih ljudi, ki imajo iste probleme kot dan poprej? Zdravstvena oskrba jim je bolj škodila kot koristila, saj so doslej preizkusili toliko zdravil, brez da bi zdravniki sploh natančno vedeli s kolikšno stopnjo toksičnosti imajo opravka.«

Leta 2001 je korporacijo odkupilo drugo največje kemično podjetje na svetu *Dow Chemical*, ki je že poznano po številnih kršitvah človekovih pravic tako v Indiji kot po drugih državah. Barakarsko naselje ob nekdanji tovarni pesticidov pa naseljujejo najrevnejši prebivalci Indije, saj so »stroški za prebivališče na nekaj kvadratnih metrih visoko onesnaženega ozemlja brez pitne vode med najnižjimi v državi,« pojasnjuje Dhingra.

Migracije in politike ukinjanja človekovega dostojanstva

Čeprav so bile Dengove reforme usmerjene proti urbanizaciji prebivalstva, je zaposlenost v kmetijskem sektorju v manj kot 20 letih upadla za skoraj 28 % in je leta 1995 na Kitajskem predstavljala le še okrog 50 % vseh zaposlenih. V devetdesetih letih je kmečko prebivalstvo migriralo v mesta po zaslužek, saj je bilo skoraj 90 % vseh tujih investicij prelitih v vzhodna obalna mesta, zlasti v Šendžen (Goswami, 2007). Ti delavci migranti so predstavljali

²⁰ Intervju opravljen v Bhopalu, 24. 10. 2007.

izjemno nizek »strošek dela«. Med letoma 1990 in 2000 je bilo na Kitajskem 80 milijonov stalnih ter med 30 in 120 milijoni začasnih migrantov (Brooks, 2004: 51).

V Šendženu je danes od celotne 12-milijonske populacije 58 % delavcev migrantov, ki so skoraj povsem brez socialnih ali drugih pravnih zaščit (French, 2006). Kljub neto izvozu v višini 35 milijard ameriških dolarjev se PEC sooča z nepredstavljivimi »ekološkimi problemi, visoko rastjo kriminalitete ter visokim izkoriščanjem delavskega razreda, zlasti migrantov« (Goswami, 2007). Številni odpuščeni delavci so morali zaradi vrtooglavih najemnin za stanovanja ter za prehrano v času iskanja nove zaposlitve najeti kredite, s čimer se je v Šendženu ustvarila cela generacija »posojilnih sužnjev« (Goswami, 2007). Leta 1992 so v provinci Guangdong v Šendženu odkrili izjemno visoko smrtnost industrijskih delavcev ter več kot 500.000 mladoletnih delavcev (Weil, 1996; Shrivastava, 2007). Leta 2003 je več kot polovica podjetij v Šendženu zaostajala z izplačili plač (ICFTU, 2003), pretok delovne sile je bil več kot 10-odstoten (French, 2006). Kljub prepovedi sindikalnega združevanja so delavci samo v letu 2006 organizirali 10.000 stavk (Shrivastava, 2007). Goswami (2007), Gopalakrishnan (2007) in Shrivastava (2007) poudarjajo, da izkoriščanje dela spremljata še visoka kriminaliteta, ki je v Šendženu devetkrat višja od Šanghaja, ter trgovanje z belim blagom.

Če je kitajska revolucija skoraj povsem odpravila otroško delo, bedo migrantov ter beračenje, se zaradi negativnih učinkov PEC ti pojavi množično vračajo v kitajsko vsakdanje življenje (Weil, 1996; Shrivastava, 2007; Gopalakrishnan, 2007). Med letoma 2003 in 2004 na Kitajskem beležijo 28-odstotno rast družbenih nemirov (Weil, 2006), med letoma 2004 in 2005 pa 6,6-odstotno, medtem ko se je nasilje v državi v istem obdobju povečalo za 13 % (McGregor, 2006). Iz podatkov kitajskega ministrstva za javno varnost naj bi število nemirov med letoma 1993 in 2005 zraslo za 10-krat (z 8.700 na 87.000 množičnih nemirov), Monteleone (2006) pa dokazuje 15,3-odstotno rast med letoma 1995 in 2006.

V Indiji so se odgovori na liberalizacijo kazali v visoki stopnji destruktivnih družbenih fenomenov. Ne samo da je več kot 20 % celotne populacije zaradi izgube zemlje, s tem pa tudi prebivališča in dela na podeželju, v zadnjih petnajstih letih začelo množično migrirati v mesta ter postavljati barakarska naselja v centru ali predmestju, pač pa je že do srede devetdesetih let 20. stoletja zaradi prezadolženosti in obubožanja na tisoče kmetov naredilo samomor (Sainath, 1996). Shiva (2004) opozarja na visoko korelacijo med samomorilnostjo ter liberalizacijo Indije, saj je samo med letoma 1997 in 2004 v Indiji samomor naredilo več kot 25.000 kmetov, po podatkih FIAN (2008: 31) pa naj bi jih bilo do aprila 2008 že krepko čez 40.000. Vendar raziskovalni novinar Sainath (1996, 2005) dokazuje, da nacionalne statistike še zdaleč niso zanesljive. Samo v okrožju Anantapur v državi Andhra Pradeš je med

letoma 1997 in 2000 ugotovil 1800 samomorov; ko je državna skupščina zahtevala te statistike, jih je bilo na seznamu samo 54. Sainath (2005) ocenjuje, da je samo v prvi polovici leta 2005 več kot 150.000 ljudi naredilo samomor, medtem ko drugi analitiki ocenjujejo, da je bilo okrog dvajset samomorov na dan.

Vendar ruralna gospodinjstva, ki se zgrinjajo v mesta za zaslužkom, še zdaleč na čakajo boljše razmere dela in življenja. Baviskar (2006) iz Inštituta za gospodarsko rast dokazuje, da je do leta 2000 četrtnina prebivalcev Delhija živela v 1160 barakarskih naseljih (*jhuggi bastees*). V zadnjih petih letih je bila polovica teh naselij porušena, medtem ko drugo polovico čaka enaka usoda. Urbanist Batra iz Centra za proučevanje prava in nadzora, urednik zbornika *Urbani revni v globalizirani Indiji*, trdi, da se največje spremembe kažejo prav v hitrem spreminjanju strukture mest, na kar vlada odgovarja zgolj z represivnimi ukrepi.²¹ Kitajska je za olimpijske igre leta 2008 prestolnico »očistila«²² brezdomstva in revščine, Indija pa nasilje nad urbani revnimi, prisilno izseljevanje in izganjanje opravičuje kot gostiteljica prireditev Commonwealth games v letu 2010.

Med najbolj negativne učinke PEC na vsakdanje življenje indijske družbe pa sodi vrsta pojavov, ki jih je vzpodbudila liberalizacija gospodarstva, zlasti porast trgovine z belim blagom, izkoriščanje dela žensk ter otrok med 5 in 17 letom, izkoriščanje obubožanih ruralnih delavcev oziroma migrantov ter visoka rast nasilja in samomorilnosti (Weil, 1996; Shrivastava, 2007; Gopalakrishnan, 2007; McGregor, 2006, ILO, 2007; WB, 2007). Arhitekt Ravi Sundaram trdi, da je temelja razlika v sedanjih in preteklih indijskih mestih v likvidnosti denarja:

»Indija doživlja ekspanzijo mest, kot jo je Evropa doživljala konec 19. stoletja. Ogromno ljudi vstopa v denarno ekonomijo, ima plačano delo, prav tako ruralnim migrantom ni težko najti zaposlitev v mestu, vendar so plače tako minimalne, da z njimi skorajda ne morejo preživeti. Medtem ko gre podeželje skozi ekološko katastrofo zaradi visokega onesnaženja s pesticidi, suš in cunamijev, kar spremljata obubožanje in visoka samomorilnost, pa gospodarski bum v mestih prinaša visoko ekspanzijo, ki jo spremljata visoka rast neenakosti in revščine.«²²

Sklep

Zahodna gospodarstva in mednarodne razvojne organizacije so se ob zadnji finančni krizi konec leta 2008 nadejale, da bosta najhitreje rastoči gospodarstvi z največjo ter najbolj fleksibilno delovno silo, Kitajska in Indija,

²¹ Intervju opravljen na Jawaharlal Nehru University, 16. 10. 2007.

²² Intervju opravljen v Delhiju, 22. 10. 2007.

pomagali pri izhodu iz pričujoče recesije kapitalističnega sistema. Izkazalo pa se je, da je finančna kriza globalna in da Kitajski in Indiji ni nič bolj prizanesla, četudi ju je doletela z rahlim zamikom.

The Economist (13. 12. 2008) je tema dvema gospodarstvoma konec leta 2008 posvetil posebno edicijo, v kateri ugotavlja, da je Indija šibkejša, Kitajska pa bolj ranljiva, kar utemeljuje s predvidevanji o upadu izvoza, ki v Indiji predstavlja 22 % BDP, na Kitajskem pa 37 % BDP. Ocenjuje, da bo Indija sicer manj izpostavljena recesiji, da pa se že sedaj sooča z visoko inflacijo, s posledicami monsunov, z ohlajanjem gospodarstva, visoko nezaposlenostjo (delovna sila se vsako leto povečuje za 14 milijonov ljudi), izjemno visoko revščino (42 % populacije pod mejo revščine), s podhranjenostjo (60 milijonov podhranjenih indijskih otrok ali kar 40 % vseh podhranjenih otrok na svetu) in smrtnostjo otrok, ki je kar petkrat višja kot na Kitajskem, ob upoštevanju visoke nepismenosti ter vse manjšega dostopa do javnega šolstva.

Če bi *The Economist* upošteval in primerjal tudi zgodovinski razvoj in pomen politik PEC za posamezno gospodarstvo ter strategije in usmeritve vlad, bi Kitajsko lahko ocenil za manj ranljivo in močnejšo zlasti na podlagi socialnih kazalcev ter politične stabilnosti. Čeprav je ravno zaradi nedemokratskega in represivnega političnega sistema zunanje- in notranjepolitično bolj trdna ter finančno bistveno bolj stabilna (močno državno lastništvo) kot Indija, pa je tudi liberalizacijo nacionalnih podjetij in vzpostavitev PEC izpeljana v veliko daljšem obdobju, v bolj omejenem obsegu in bistveno bolj zadržano kot Indija, kar sicer najbolj kritizirajo zagovorniki »svobodne trgovine«. Iz vseh dostopnih podatkov, obravnavanih v tem prispevku, ki se nanašajo zlasti na politiko uvajanja in gospodarjenja s PEC, je kitajsko gospodarstvo kljub visoki izvozni naravnosti stabilnejše tudi zaradi političnih strategij, ki so vsaj delno predvidevale in upoštevale negativne procese liberalizacije (migracije, kmetijska politika, načrtovanje urbanizacije), kot tudi zaradi agrarne reforme, ki jo je prinesla komunistična revolucija (medtem ko se je v Indiji izpolnila le v zanemarljivem 1 % vseh obdelovalnih površin), kar je vsaj delno ponujalo zaledje kmečki populaciji. Kljub resnim socialnim, okoljskim, migracijskim idr. obremenitvam (zlasti v PEC in njihovih obrobjih) pa je Kitajska v primerjavi z Indijo navzven predstavljena kot stabilna država s trdno vlado in z ukrepi, ki bodo premostili gospodarsko in finančno krizo, četudi bodo za to potrebni radikalnejši posegi v ekonomske, socialne in človekove pravice (s čimer je Kitajska v zgodovini že večkrat obračunala). Kot tretja svetovna trgovska velesila od leta 2004, svetovna izdelovalka jekla, različnih kovin, premoga ter številnih drugih rudnin, ena od vodilnih držav po črpanju surove nafte, v proizvodnji lahke industrije, avtomobilski proizvodnji in v tekstilni industriji (Xiaomin, 2003: 57; UN 2007b) ter tudi zaradi izjemno visokega deleža domačih oziroma lokalnih investitorjev ima bistveno boljša izhodišča za premostitev pričujoče krize. Vendar pa

je kljub političnim, ekonomskim in delno tudi socialnim prednostim potrebno upoštevati, da je tudi kitajska komunistična partija v procesu liberalizacije odpravljala z ustavo zagotovljene ekonomske zaščite ter poglobljala razlike med najbolj ranljivimi populacijami v državi: 9 % prebivalcev, pripadnikov etničnih manjšin, predstavlja kar 40 % najrevnejših na Kitajskem (UNDP, 2000). Ker so nacionalne statistike, kot opozarjajo številne mednarodne organizacije, nezanesljive, je potrebno resneje upoštevati opozorila kitajskih in tujih analitikov ter raziskovalcev, ki dokazujejo bliskovit porast državne represije, družbenih nemirov, visoko obubožanje ruralnih in urbanih revnih ter neznosno onesnaženost večjih obalnih mest oziroma PEC, kot dokazuje primer Šendžen.

Združeni narodi so po zlomu gospodarskih čudežev leta 1997 ugotavljali, da se gospodarska rast vključuje tudi štiri druge rasti: rast brez zaposlitve, rast brez glasu, rast brez korenin ter rast brez prihodnosti (UNDP, 1999) oziroma procese, s katerimi se najbolj izrazito soočajo prav hitro rastoča gospodarstva. Čeprav je Indija PEC začela uvajati pred slabimi tremi leti ter zaključuje šele drugo desetletje liberalizacije, pa je njena socialna podoba neprimerljivo slabša od Kitajske ter številnih drugih držav v razvoju. Čeprav je bila Indija pred šestdesetimi leti deseta največja proizvajalka dobrin na svetu (Khilnani, 1997), pa je s številnimi ukrepi, ki so spremljali liberalizacijo gospodarstva v devetdesetih letih, in ob visoki nataliteti postala deželca z najvišjim deležem nezadostno prehranjenih ter najvišjim deležem najrevnejših ljudi na svetu. Vlada odpravlja politiko pozitivne diskriminacije za najnižje družbene razrede (Sarma, 2007), z nakazanimi procesi liberalizacije ter v zadnjih letih zlasti z uvajanjem politike PEC pa ustvarja vojsko migrantov brez dela in doma, brez zemlje in vira preživetja, ki prihajajo v mesta, postavljajo naselja polivinilastih bivališč ter iščejo zaposlitev ali pa vstopajo v obožena gverilska gibanja. V tem oziru ter s spodbujanjem verske nestrpnosti, s krepitevijo skrajnih desničarskih sil, imenovanih *hindutva*, postaja Indija tudi notranjepolitično ena najbolj nestabilnih držav v že tako nestabilni regiji (konflikt s Pakistanom, militarizacija Kašmirja, nedoločena meja s Kitajsko ter vprašanje neodvisnega Tibeta, maoistični koridor ter jedrsko oboroževanje regije). Prav s prenašanjem in bliskovitim uvajanjem PEC kot edine alternative indijskemu gospodarstvu je povsem zanemarila kmetijsko politiko, od katere živi 70 % indijske populacije, izgubila številna domača podjetja, z umikanjem države iz javnih servisov pa se bliskovito slabšata tudi izobrazbena in zdravstvena podoba prebivalstva, rastejo revna naselja ali slumi (250 % hitreje kot celotna populacija (Davis, 2006: 18)), prav tako je zaznati samodestruktivne procese družbe (kot so na primer samomori), visoko socialno in okoljsko tveganje ter vse večjo odvisnost nekdanj stabilnega in samozadostnega nacionalnega gospodarstva od cen na globalnem trgu ter neposrednih tujih investicij.

Prav ob premišljenem upoštevanju analize socialne in okoljske ranljivosti obeh držav, ki ju je v največji meri spodbudila liberalizacija gospodarstva ter netrajnostne neoliberalne politike in ukrepi, med katere v prvi vrsti sodijo PEC z ukinjanjem ustavnih pravic, netrajnostnih politik in strategij, je moč sklepati, da še tako visoka gospodarska rast, ki ne bo vpeta v širši družbeni razvoj države niti kratkoročno niti dolgoročno ne bo izboljšala kvalitete življenja prebivalcev, ter da je proizvodnje vse številčnejše generacije brez doma, dela in sredstev za preživetje resen opomin tako kitajski kot indijski vladi, da se sooči z ponekod že nevdržnimi socialnimi in okoljskimi posledicami neoliberalne politike. Prihajajoče generacije se bodo ob sedanjih pogojih razvoja obeh družb soočile z bistveno slabšimi predispozicijami za preživetje, kaj šele za ustvarjanje varnejšega ter trajnejšega socialnega in političnega sistema, ki bi lahko izboljšal ekonomski, socialni, kulturni in ekološki vidik razvoja ter pripomogel k demokratizaciji družbe.

LITERATURA

- Aggarwal, Aradhna (2006): Special Economic Zones: Revisiting the Policy Debate. *Economical and Political Weekly* 41 (43/44): 4533–36.
- Asia Pacific Foundation (2006): Can India Revitalize its Special Economic Zones to Rival Those in China? Vancouver: Asia Pacific Foundation of Canada.
- Atkinson, Paul A.; Coffey, Amanda Jane; Delamond, Sara; Lofland, John in Lyn H. Lofland (ur.) (2002): *Handbook of Ethnography*. London: Sage.
- Aziz, Jahangir; Dunaway, Steven in Eswar Prasad (ur.) (2006): China and India: Learning from Each Other. Washington D.C.: International Monetary Fund.
- Baviskar, Amita (2006): Demolishing Delhi: World-Class City in the Making. *Mute* 2 (3): 88–95.
- Brooks, Ray (2004): Labor Market Performance and Prospects. V Eswar Prasad (ur.), *China's Growth and Integration into the World Economy: Prospects and Challenges*, 51–61. Washington: International Monetary Fund.
- Cartier, Carolyn (2001): Zone Fever, the Arable Land Debate and Real Estate Speculation: China's Evolving Land Use Regime and Its Geographical Contradictions. *Journal of Contemporary China* 10 (28): 445–69.
- Chen, Jian in Belton M. Fleisher (1996): Regional Income Inequality and Economic Growth in China. *Journal of Comparative Economics* 22 (2): 141–64.
- CASC—Chinese Academy of the Social Sciences (2007): Trends Analysis and Predictions on Chinese Society. Institute of Sociology, ChinaNet, 12. 1. 2007.
- China Urban Statistic Yearbook (2000): China Urban Statistic Yearbook 2000. Beijing: Zhongguo Tongji Chubanshe.
- Citizens' Research Collective (2007): SEZs and Land Acquisition: Factsheet for an Unconstitutional Economic Policy. Dostopno preko http://www.couinterviews.org/Web_Doc/sez/sez_and_land_acquisition.pdf, 27. 6. 2008.
- Colectivo situaciones (2003): Sobre el Militante Investigador. Dostopno preko <http://transform.eipcp.net/transversal/0406/colectivosituaciones/es>, 1. 2. 2006.
- Davis, Mike (2006): *Planet of Slums*. New York: Verso.

- Deiningner, Klaus in Lyn Squire (1996): A New Data Set for Measuring Income Inequality. *World Bank Economic Review* 10 (3): 565–91.
- Fan, Cindy C. (1997): Uneven Development and Beyond: Regional Development Theory in Post-Mao China. *International Journal of Urban and Regional Research* 21 (4): 620–39.
- FIAN (2008): The Right to Adequat Food in India. New Delhi: FoodFirst Information and Action Network.
- Fishman, Ted C. (2005): Kitajski izziv: vpliv nove velesile na Evropo in svet. Ljubljana: Orbis.
- French, Howard W. (2006): Chinese Success Story Chokes on Its Own Growth. *New York Times*, 19. 12. 2006.
- Frundt, Henry J. (2000): Models of Cross-Border Organizing in Maquila Industries. *Critical Sociology* 26 (1/2): 36–55.
- Gopalakrishnan, Shankar (2007): Negative Aspects of Special Economic Zones in China. *Economic and Political Weekly* 42 (17): 1492–94.
- Goswami, Bhaskar (2007): SEZs: Lessons from China. Dostopno preko <http://www.indiatogether.org/2007/feb/opi-sezschina.htm>, 4. 2. 2008.
- Gregorčič, Marta (2007): Die Kunst des Wissens und die Wissenschaft der Bildung. *Journal für Entwicklungspolitik* 23 (3): 56–91.
- Hoffman, Bert in Louis Kuijs (2006): Profits Drive China's Boom. *Far Eastern Economic Review* 169 (8): 39–43.
- Hong Kong Cristian Industrial Committee (2004): Conditions of Women Workers in Special Economic Zones and Labour. Dostopno preko <http://www.cleanclothes.org/ftp/04-09-16-HKCIC-EPZ-Research.pdf>, 30. 7. 2008.
- Huang, Yanzhong in Dali L. Yang (1996): The Political Dynamics of Regulatory Change. *Journal of Contemporary China* 5 (12): 171–85.
- ICFTU (2003): Export Processing Zones: Symbols of Exploitation and a Development Dead-End. Bruselj: International Confederation of Free Trade Unions.
- ILO (2006): Changing Patterns in the World of Work. Geneva: International Labour Office.
- ILO (2007): Equality at Work: Tackling the Challenges. Geneva: International Labour Office.
- IFAD (2006): Annual Report 2006. Roma: International Fund for Agricultural Development.
- IFAD (2007): Sending Money Home. Roma: International Fund for Agricultural Development.
- Jayanthakumaran, Kankesu (2003): Benefit-Cost Appraisal of Export Processing Zones. *Development Policy Review* 21 (1): 51–65.
- Jian, Tianlun, Sachs, Jeffrey D. in Warner, Andrew M. (1996): Trends in regional inequality in China. *China Economic Review* 7 (1): 1–21.
- Jones, Derek C., Li, Cheng in Ann L. Owen (2003): Growth and Regional Inequality in China during the Reform Era. Dostopno preko <http://www.wdi.umich.edu/files/Publications/WorkingPapers/wp561.pdf>, 30. 6. 2008.
- Khilnani, Sunil (1997): The Idea of India. London: Hamish Hamilton Ltd.
- Khorasane, Dina (2005): Upor kot ustvarjanje: nova družbenost v Argentini. *Časopis za kritiko znanosti* 33 (222): 55–85.

- Malo de Molina, Marta (2004): Nociónes Comunes. Dostopno preko <http://transform.eipcp.net/transversal/0707/malo/es>, 10. 6. 2008.
- Marx, Karl (1853): The East India Company – Its History and Results. Dostopno preko <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/07/11.htm>, 22. 7. 2008.
- Marx, Karl (1853): The Future Results of British Rule in India. Dostopno preko <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/07/22.htm>, 23. 7. 2008.
- McGregor, Richard (2006): China's Official Data Confirm Rise in Social Unrest. Financial Times, 20. 1. 2006.
- Mill, James (1997/1817): History of British India. London: Routledge.
- Monteleone, Mike (2006): Knocking from Within. Dostopno preko <http://humanrights.uchicago.edu/Baro/mcmhr1.pdf>, 28. 7. 2008.
- OECD (2005): Economic Survey of China. Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris.
- OECD (2007): Employment Outlook 2007. Organisation for Economic Cooperation and Development. Paris.
- Reardon, C. Lawrence (1996): The Rise and Fall of China's Export Processing Zones. Journal of Contemporary China 5 (13): 281–303.
- Roy, Arundhati (1999): The Greater Common Good. Dostopno preko <http://www.narmada.org/gcg/gcg.html>, 12. 2. 2008.
- Sadgopal, Anil (1993): Sangarsh aur Nirman: Sankar Guha Niyogi aur Unka Naye Bharat ka Sapna. New Delhi: Rajkamal Publications.
- Sainath, Palagummi (1996): Everybody Loves a Good Drough. New Delhi: Penguin.
- Sainath, Palagummi (2005): Whose Suicide is It, Anyway? Dostopno preko <http://www.indiatogether.org/2005/jun/psa-whosesui.htm>, 21. 7. 2008.
- Sarma, E. A. S. (2007): Help the Rich, Hurt the Poor: Case of Special Economic Zones. Economic and Political Weekly 42 (21): 1900–2.
- Sen, Amartya K. (2006): The Argumentative India. London: Penguin Books.
- Shiva, Vandana (2004): The Suicide Economy of Corporate Globalisation. Dostopno preko <http://www.countercurrents.org/glo-shiva050404.htm>, 21. 7. 2008.
- SinghaRoy, Debal K. (2004): Peasants' Movements in Post-Colonial India. London: Sage Publications.
- Shrivastava, Aseem (2007): The Shenzhen Syndrome: Growth Compromises Equality. Dostopno preko <http://infochangeindia.org/200708166354/Other/Analysis/Industrial-blunders.html>, 28. 7. 2008.
- UN (2007a): Report on the World Social Situation 2007: The Employment Imperative. New York: United Nations.
- UN (2007b): Trade and Development Report 2007. New York/Geneva: United Nations Publication.
- UNDP (1999): Human Development Report. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2000): Human Development Report. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2007): Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Devided World. New York: United Nations Development Programme.

- Xiaomin, Jing (2004): *China in Diagrams*. Peking: China Intercontinental Press.
- Weil, Richard (1996): *Red Cat, White Cat: China and the Contradictions of Market Socialism*. New York: Monthly Review Press.
- Weil, Richard (2006): *A New Revolution? Chinese Working Classes Confront the Globalized Economy*. *Policy Brief 1 (2)*: 1-20.
- Wong, Kwan-Yiu (1987): *China's Special Economic Zone Experiment: An Appraisal*. *Geografiska Annaler* 69 (1): 27-40.
- WB (1997): *Sharing Rising Incomes: Disparities in China*. Washington D. C.: World Bank.
- WB (2000): *World Development Report 1999/2000*. Washington D. C.: Oxford University Press/World Bank.
- WB (2003): *China: Promoting Growth with Equity*. Washington D. C.: World Bank.
- WB (2006): *Assessing World Bank Support for Trade, 1987-2004. An IEG Evaluation*. Washington D. C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- WB (2007): *The World Bank Annual Report 2007*. Washington D. C.: World Bank.
- Ziegler, Jean (2006): *The Right to Food*. Geneva: UN, Economic and Social Council.